

9. Лист В.О.Сухомлинського до І.Г.Ткаченка від 8 червня 1967 року.
10. Лист В.О.Сухомлинського до І.Г.Ткаченка від 11 вересня 1967 року.
11. Лист В.О.Сухомлинського до І.Г.Ткаченка від 6 травня 1969 року.
12. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ- ХХ ст.). Хрестоматія. – К.: Науковий світ. – 2003.
13. Мостова Т. Педагогіка, яка лікує // Слово Просвіти. – 2003.
14. Мостова Т. У Сухомлинського було надзавдання – служити Дитині (До 85-річчя від дня народження) // Урядовий кур'єр. – 2003. – 16 жовтня. – С. 16.
15. Ольга Сухомлинская: «Лучше всего у нас получается муштра // Диорама плюс «Московский комсомолец». – 2003. – 14-21 мая.
16. Педагогіка Василя Сухомлинського на зламі епох. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції та 5-х Всеукраїнських педагогічних читань «Василь Сухомлинський і сучасність». – Київ – Кіровоград. – 1999.
17. Постельняк А. В.О.Сухомлинський: діалог із сучасністю. Методичні рекомендації з питань вивчення і творчого використання педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського. – Кіровоград. – 2003.
18. Пугач В. «На захист живого Сухомлинського» // Рідна школа. – 2002. – №5. – С.11.
19. Савченко О. Гуманізм педагогіки Василя Сухомлинського // Освіта України. – 2003. – 19 серпня. – С.5.
20. Савченко О. Проблема мети формування особистості // Педагогічна газета. – 1995. – № 11. – 17 листопада.
21. Сверстюк Є. Шістдесятники і Захід / Блудні сини України. – К.: 1993. – С.23-32.
22. Соловейчик С. Рассказывайте о Сухомлинском // Юность. – 1971. – № 4. – С. 78-85.
23. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення. – К.: 1998.
24. Сухомлинська О. Василь Сухомлинський у зарубіжжі // Початкова школа. – 1998. – № 9. – С.5-10.
25. Сухомлинська О. Випереджаючи час... (Василь Олександрович Сухомлинський – до 85-річчя від дня народження) // Рідна школа. – 2003. – №9. – С.6-9.
26. Сухомлинская О.(Составление...) Этюды о Сухомлинском. Педагогические апокрифы. – К.: Акта. – 2008.
27. Сухомлинский В. Верьте в человека. – М.: Молодая гвардия. – 1960.
28. Сухомлинский В. Дума о человеке. – М.: ИПЛ. – 1963.
29. Сухомлинський В. Йти вперед! // Рідна школа. – 2002. – №9. – С.11-16.
30. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / Вибрані твори у п'яти томах, т.3. – К.: Рад. школа. – 1977.
31. Сухомлинський В. Як ми виховали мужнє покоління. – К.: Рад. школа. – 1960.
32. Ткаченко І. Вірний син любимої Вітчизни // Серп і молот. – 1972. – 6 травня.
33. Философия сердца, или гуманизм Василия Сухомлинского // Зеркало недели. – 2001. – 6 октября. – С. 11.
34. «Хочется, чтобы это был хотя бы маленький памятник Макаренко...» Неизвестные письма В.А.Сухомлинского // Комсомольская правда. – 1972. – 16 ноября.

УДК 37.013

В.П. Олексенко

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті проаналізовано жанрово-стильові особливості педагогічного дискурсу з огляду на його комунікативні стратегії, описано жанрово-стильовий аспект педагогічного дискурсу В.Сухомлинського.

The conception and structure of language are considered in this article; pedagogical discourse from the point of its communicative strategy (explanatory, axiological, testing, assistive) has been analyzed. Genre – style's aspect of V.O.Sukhomlynskiy's pedagogical discourse has been described.

Для відродження України, національної свідомості народу, науки й культури велике значення має творча спадщина видатних людей – філософів, економістів, політиків, учених, діячів культури, педагогів, – творчими здобутками яких користується людство протягом багатьох століть.

Сьогодні, коли перед педагогічною наукою і всіма ланками освіти поставлені складні відповідальні завдання, шляхи для їх успішного розв'язання можна знайти в науково-практичному доробку В.Сухомлинського, який вирізняється багатогранністю і яскраво вираженим новаторським характером, а його твори є предметом уваги багатьох дослідників.

З усього комплексу взаємопов'язаних проблем, які становлять інтерес для мовознавця, виділяється важлива ланка – вивчення мови та стилю педагогічних творів талановитого педагога-практика та вченого-дослідника. Його твори різностильові, серед них можна виділити публіцистичні, наукові та художні. Поряд із лаконічністю, чіткістю висловлювань і суджень, мові та стилю прози педагога властива поетичність та індивідуальність.

В.Сухомлинський був закоханий у рідну мову, мав розвинуте чуття мови, майстерно користувався арсеналом мовних засобів. Він був переконаний, що у вихованні молодого покоління перед нами постає важливе завдання – прищепити любов до рідної мови, щоб рідне слово жило, трепетало, грало всіма барвами і відтінками в душі молодої людини, щоб слово рідної мови говорило про віковічні багатства народу, його історію, традиції, звичаї і обряди, про красу рідної землі, про народні ідеали і прагнення.

Головне завдання словесника, за переконанням педагога, – це виховати в дитини любов до рідної мови. Вчитель повинен зробити рідне слово основою духовного світу дитини. Адже рідна мова – одна-єдина на все життя, тому треба знати, берегти, збагачувати її. У своєму записнику В.Сухомлинський занотував: «Дві рідні мови – це так само безглуздо, якби ми намагалися уявити, що одну дитину народили дві матері. У дитини є одна мати. Рідна. До смерті. До останнього подиху». Цими словами видатний педагог висловив своє педагогічне кредо.

Мовна творчість В.О.Сухомлинського – ще одне переконливе свідчення великої сили, мудрого багатства і яскравої краси мови українського народу, адже у творчій спадщині педагога відбився природний розум нашого народу, щирість і правдивість почуттів і самовіддана любов до дітей.

Аналіз фактичного мовного матеріалу дає підстави твердити, що праці В.Сухомлинського належать до одного із соціолінгвістичних типів дискурсу, а саме педагогічного (використання семантико-стилістичної парадигми слів *учитель, учень, учні, колектив, виховання, навчання, школа*). Виділяють такі комунікативні стратегії педагогічного дискурсу: *пояснювальну, оцінну, контролюючу, сприяльну, організуючу*. Пояснювальна комунікативна стратегія спрямована на інформування людини, повідомлення їй знань і думок про світ. Ця інтенція реалізована Василем Олександровичем у багатьох жанрах педагогічного спілкування: побутових розмовах з батьками, дітьми, колегами, що зафіксовані в нотатках, щоденних планах роботи; протоколах батьківських зборів, педрад; філософських бесідах між учителем та його послідовниками, між учителем та батьками, що лягли в основу відкритих листів, статей, монографій. Показниками оцінної стратегії є використані педагогом у працях модусні оператори, зокрема, емотивні знаки: похвала („Мене вразила іскринка допитливості“; „Вони не просто зрозуміли мені, ці слова Вони дорогі мені“; „Серце моє співає, коли я чую...“); засудження, несхвалення („глибоко хвилює“; „з глибокою тривою дивлюсь“; „марно сподіватися“). Для підтримання контакту з адресатом (колегами, учнями, батьками) педагог використовує в працях дискурсивні фрази для привернення уваги: звертання, етикетні формули („вельмишановний друже“, „друже мій“, „юний мій друже“, „дорогий мій друже“), зауваження, спеціальні коментарі (пам'ятаймо..., бережіть..., творімо ж..., будьмо ж..., замислимося..., наша місія в тому..., поцікавтесь...). Сприяюча стратегія педагогічного дискурсу В.О. Сухомлинського виражена його позитивним ставленням до адресата в таких універсальних висловлюваннях:

“Досягають мети тоді, коли навколо панує атмосфера правди, нетерпимості до зла, лицемірства. Насамперед, цей дух правди має панувати в школі. Він змалку переконує в тому, що людина щаслива, коли вона правдива”. Залежно від комунікативної інтенції людини існують різні типи дискурсів: репрезентативний, експланаторний, прескриптивний, сконукальний. Педагогічний дискурс Василя Олександровича презентує переважно спонукальний тип, адже мовленнєва діяльність педагога була спрямована на адресата.

У мові творів Василя Олександровича поєднуються різні стильові компоненти української літературної мови. Найяскравіше в працях педагога репрезентовано публіцистичний, науковий та художній стилі.

Термін публіцистика в повсякденній літературній практиці вживається в широкому й вузькому значенні слова. Під публіцистикою можна розуміти всю літературу на суспільно-політичні теми: *публіцистична стаття, памфлет, науково-популярна брошура на антирелігійну тему, газетна замітка, монографія соціолога, філософа, економіста, літературно-критична стаття* тощо (В.Здоровега). Дехто з дослідників пропонує зарахувати до публіцистичних жанрів твори, що відображають усі галузі матеріального і духовного життя суспільства, зокрема історію науки, техніки, культури, мистецтва. Прихильники широкого розуміння терміну не проводять чіткої межі між наукою й публіцистикою, адже публіцист, як і вчений, осмислює, узагальнює конкретні явища суспільного життя. С.Я.Єрмоленко наголошує, що поняття “публіцистичний стиль” має два значення: один із функціональних стилів літературної мови, призначений для передачі масової інформації; емоційно забарвлена, піднесена мова з ознаками вольової оцінності. У мовознавстві виділяють три основні різновиди (підстили) публіцистичного стилю, а саме: власне публіцистичний або стиль засобів масової інформації (газети, часописи, радіо, телебачення, реклама); художньо-публіцистичний (нариси, фейлетони, памфлети, есе); науково-публіцистичний (критичні статті, аналітичні огляди, соціальні портрети тощо) (М.А. Жовтобрюх, Л.І. Мацько). С.Я. Єрмоленко виділяє мову інформаційних матеріалів (хроніка, інтерв'ю та ін.) і мову художньо-публіцистичних текстів (нарис, фейлетон і под.).

Публіцистика Василя Сухомлинського різноманітна й представлена такими жанрами, як *публіцистична стаття, нарис, відкритий лист*. Мова деяких творів Василя Олександровича, зокрема монографій, нарисів, дає підстави віднести їх до художньо-публіцистичного підстилю. Педагог-письменник у своїх працях органічно поєднав власне публіцистичні компоненти (соціально-політична лексика й фразеологія, специфічні синтаксичні засоби) з найрізноманітнішими стилістичними засобами художньо-образного вираження думки та почуття. Творам В.О.Сухомлинського, що написані в художньо-публіцистичному підстилі, притаманна логічність суджень, наявність абстрактної лексики, спеціальної термінології, що поєднується із яскравою образністю. Художньо-публіцистичні твори Василя Олександровича стали джерелом крилатих висловів, сентенцій тощо.

Для того, щоб зміст публіцистичних та наукових творів був зрозумілішим, популярнішим, ближчим до читачів, В.О.Сухомлинський використовував безпосередні звертання, риторичні запитання, спонукальні форми-звертання до читача (заклики міркувати разом із ним); епітети, метафори – для вираження схвильованості автора, для оцінки, позитивної чи негативної; повтори, що служать для виділення думки, привернення уваги читача, – завдяки всім цим прийомам досягається колорит розмовності. Свої думки педагог підтверджує аналізом конкретних творів, цитатами зарубіжних і вітчизняних письменників, педагогів, філософів. Пейзажі, описи природних явищ конкретних предметів, що посідають важливе місце в працях, передані за допомогою численних метафор, епітетів і порівнянь. Багато цих мовних засобів використав педагог для розкриття рис характеру того чи того героя, змалювання його психологічного портрету. Статті Василя Олександровича багаті на приклади-ілюстрації для унаочнення викладу. Одночасно вони вносять у текст ліричний, поетичний струмінь, збагачуючи його мову.

До текстотвірних особливостей праць В.О.Сухомлинського належать діалоги. У синтаксисі текстів, що написані в науковому та публіцистичному стилях, переважають

складні речення. Серед них складнопідрядні з підрядними означальними, з'ясувальними, обставинними мети, причини, допустові, є дієприслівникові та дієприкметникові звороти, однорідні члени речення (*«Коли ягоди почали достигати, діти теж приходили в свій куточок милуватися красою; червоні намистини ягід, соковите листя, білі квіти троянд, грона винограду – в усьому цьому вони відчували неповторну чарівність, усе це пробуджувало прагнення працювати ще й ще, щоб створювати нову красу»*).

Зв'язок художнього стилю з науковим у працях педагога забезпечений використанням поряд із образними словами наукової термінології (*учитель, наставник, вихователь; учні, вихованці, школярі*), що є цілком доцільним і виправданим, адже всі його твори несуть у собі навчальну, виховну та розвивальну мету, і тому в конкретних текстах межі між функціональними стилями ніби “розмиваються”. Педагогічна термінологія проникає і до художнього, і до публіцистичного, і до наукового, і до епістолярного стилів, зближуючи їх.

Монографіям, статтям, посібникам В.О.Сухомлинського притаманні риси науково-популярного (використання елементів художнього мовлення: епітети, порівняння, метафори) та науково-навчального (доступність викладу інформації, спрощеність системи доведень, поступове введення наукової термінології) підстилів. Типовим для наукового стилю є підсумковий початок завершальних фраз педагогічних статей Василя Олександровича (*такі висновки; отже, наш досвід переконує в тому, хочеться порадити вчителям; задумаймося над цією подією*). На початку деяких статей автор називає конкретне завдання своєї праці (*„У цій статті ми поділимося досвідом вправління в правильних вчинках у V класі”*). Манера викладу наукових творів розповідна.

Епістолярний стиль знайшов своє відображення в приватному та офіційно-діловому листуванні, а також у таких працях Василя Олександровича, як “Листи до сина” та “Листи до дочки”.

Творчість педагога різноманітна в жанровому відношенні. Завдяки його натхненній і клопіткій праці побачили світ монографії, статті, нариси, етюди, казки, притчі, оповідання, листи, вірші, мініатюри, новели, щоденні ділові записи.

Знаючи величезну силу впливу казки на дитячу свідомість, на формування особистості, Василь Олександрович вважав, що творчість засобами слова повинна починатися з казки. Тому педагог розвивав творчі задатки не тільки тих дітей, що добре навчаються, але й менш здібних. Досвід В.Сухомлинського переконує нас у тому, що кожна дитина здатна до творчості, а творчі письмові роботи – це не привілеї для найбільш обдарованих дітей, а необхідність для кожної дитини. Творчі письмові роботи в спадщині В.Сухомлинського можна умовно поділити на чотири види: твори-мініатюри, казки, оповідання, вірші. Матеріалом для кожного виду роботи, в першу чергу, була природа, яка оточувала дитину. Твори павлівських дітей відзначаються точністю спостережень, пронизані любов'ю до природи, у них простежується бережливе ставлення до рідної землі, до рідного слова.

У педагогічній діяльності Василь Олександрович використовував власне створені завдання-загадки – незамінний засіб тренування розуму.

Серед казок педагога переважають казки про тварин (один із найстаріших фольклорних жанрів) та побутові. Не оминуло перо В.О.Сухомлинського образів, характерних саме для казок про тварин (мураха-трудівниця, полохливий заєць, їжачок-господар, метелик-пустун, лисеня-хитрун). Сюжети казок Василя Олександровича на сімейно-побутові теми про взаємини між людьми, людські недоліки переграються із народними (*казка “Кому ж іти за дровами”*).

Як учений, педагог послуговувався таким жанром наукового і публіцистичного стилів, як стаття. Його статті не однорідні щодо змісту, виховної мети, тому серед них є статті-роздуми, статті-спогади, статті-промови, статті-монологи, статті-звернення, статті-огляди, статті-коментарі, у них він міркує, вдається до зіставлень, аналогій, аналізу висновків. У статтях В.О.Сухомлинський широко використовував риторичні запитання: *“Як добитися, щоб кожна людина знайшла своє покликання? Щоб не було людей, життя яких*

складається невдало, щоб творча праця приносила кожному щастя”. Педагог у текст своїх статей уміло вплітав епізоди зі шкільного життя, екскурси в минуле, ліричні відступи, описи природи (*“Яке багатство барв, кольорів, відтінків! Наш правий берег Дніпра горбистий. Горби йдуть немов хвилями – одна ближче, друга далі і чим далі хвиля, тим тонші, ніжніші барви накладає на неї сонце. Дивіться на першу. Тут можна розрізнити кожне дерево, навіть стебло соняшника”*).

У своїх публіцистичних працях Василь Олександрович, намагаючись поставити питання, яке мало суспільне значення, привертати увагу широкого кола читачів, закликати до дії, звертався до такого жанру, як відкритий лист – одного з найстаріших у публіцистиці – елементи якого, властиві особистому листуванню, утворюють своєрідний сплав із елементами публіцистики. Деякі статті педагога, що перебувають на межі публіцистичного та епістолярного стилів (*“Залежить тільки від вас (лист завтрашньому вчителю)”*, *“Лист дочці”*, *“Лист молодому батькові”*, *“Лист про педагогічну етику”*) мають форму відкритого листа.

У текстах монографій В.О. Сухомлинський використовував риторичні запитання (*„Як ми виховуємо своїх дітей, кого ми уведемо у світ після себе? Що ми залишаємо в серцях своїх синів, батьки?“*), епізоди зі шкільного життя, ліричні відступи (*„...Осінь розсипала свої перші яскраві барви, покрила золотом яблуні й тополі, а малахітова зелень озимини стала ще яскравішою, небо над степом – ще блакитнішим і глибшим”*), легенди (*про гаряче серце молодого бійця, українська легенда про материнське серце*), екскурси в минуле, казки-бувальщини.

Епістолярна спадщина В.О.Сухомлинського багатогранна і надзвичайно цікава зі стилістичного погляду, адже вона вміщує родинно-побутове листування, дружнє, приватно-ділове, офіційно-ділове, літературознавче та публіцистичне; записники, щоденники, нотатки.

Значний інтерес становить книга Василя Олександровича *“Листи до сина”* та стаття *“Лист до дочки”*, написані в епістолярному стилі з елементами художньо-публіцистичного. Кожному листові властивий зачин із такою формою звертання до адресата (*“Добрий день, любий сину”*). Зміст кожного листа має повчальний характер, тому містить значну кількість спонукальних речень, що є характерною ознакою всіх творів педагога (*“Не йди на компроміс із власною совістю, тільки так можна викувати характер”*). Визначальними для листування є словосполучення, уживані для спонукування адресата до певної дії, поведінки (*запиши до своєї записної книжки; уяви собі; задумайся, сину; прагни досконалості*); питальні речення (*“Навіщо я пишу тобі про це, сину?”*), професійна педагогічна лексика (*інститут, вступні іспити навчання, літні канікули, учитель, середня школа, іспит*). Кінцева формула прощання має декілька частин, у яких традиційно висловлено побажання й поради.

Для змісту статті *“Лист до дочки”* характерне вживання В.О.Сухомлинським здрібніло-пестливої лексики, слів-звертань і оцінним (*пестливим*) значенням (*доню, донечко, бабусю*), афоризмів (*“А щасливою ти будеш тільки тоді, коли будеш мудрою”*), порівнянь (*“Гарячими, вогняними листами металу здаються мені листи”*).

Таким чином, аналіз лексичних та граматичних одиниць дає підстави стверджувати, що праці педагога належать до одного із соціолінгвістичних типів дискурсу, а саме педагогічного, для якого характерними є такі комунікативні стратегії, як пояснювальна, аксіологічна, контрольована, сприяльна, організуюча, а творча спадщина В.Сухомлинського є зразком української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Здоровега В.Й. Теорія і методика журналістської творчості. – Львів: ПАІС, 2008.
2. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: Стилістика і культура мови. – К.: Довіра, 1999.
3. Мацько Л.І. Стилістика української мови. – К.: Вища школа, 2003.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 Т. – К.: Рад. школа, 1976 – 1977.